

DE OVERGANG VAN GESCHREVEN NAAR GEDRUKTE KRANTEN IN DE REPUBLIEK DER ZEVEN PROVINCIEËN

a. stolp

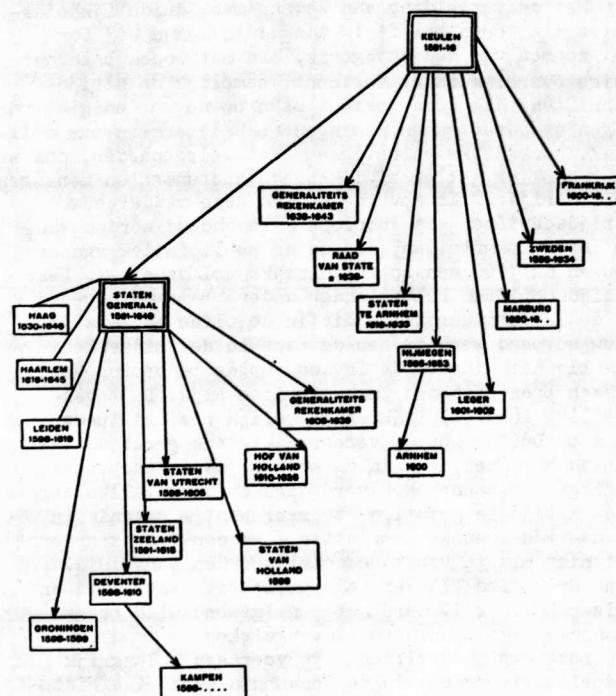
A. Stolp promoveerde in 1938 op het onderwerp 'de eerste couranten in Holland' aan de G.U. te Amsterdam.

De economische, culturele en politieke ontwikkeling van de Europese landen in de zestiende eeuw veroorzaakte een groeiende behoefte aan de uitwisseling van nieuws, die zich in de zeventiende eeuw verder voortzette. In druk verscheen de eenmalige informatie van feiten die belangrijk genoeg geacht werden om hun actualiteit enige tijd te behouden. De pershistoricus Theo Luykx onderscheidde hen in: vlugschriften met politiek en militair nieuws, vlugschriften met sensationieuws, pamfletten en schotschriften, prognostica-ties en tenslotte vlugschriften met overheidsvoorlichting. (1) Alle nieuws dat onder deze rangschikking niet ondergebracht kan worden, circuleerde in handschrift onder velerlei benamingen - die trouwens ook wel als blikvanger voor de gedrukten gebruikt werden - mare, nieuwmaar, tijdinge, nieuwe tijdinge, nouvelle, courante nouvelle, courante, advies, gazette, rapport en hun meervouden. Ze bestonden uit één enkel of meerdere berichten en waren verzameld in één of meer plaatsen. Wanneer in verschillende plaatsen bijeengebrachte nieuwstijdingen in wekelijkse regelmaat langs routes verbreed worden, menen we, op grond van de door Kurt Baschwitz onderscheiden normen van actualiteit, continuïteit, periodiciteit, universaliteit en publiciteit, binnen de bestaande mogelijkheden van kranten te mogen spreken. (2) Naast deze geschreven kranten verschenen in de eerste helft van de zeventiende eeuw gedrukte weekbladen, die zich van hun geschreven voorgangers onderscheidten door hun grotere mogelijkheden tot publiciteit. Gedrukte weekbladen werden voor het eerst in Duitsland uitgegeven, terwijl de Republiek der Zeven Provinciën op grond van de huidige kennis beschouwd mag worden als het tweede land waar de nieuwe wijze van in circulatie brengen van periodiek nieuws toepassing vond. De ons ter beschikking staande bronnen maken het bij de beschrijving van de kranten in Noord Nederland wenselijk uit te gaan van de wijze waarop de Overheid zich van nieuws voorzag.

De jonge staat in opbouw legde geleidelijk diplomatieke contacten met het buitenland. (3) In de rang van commissarissen werden in 1581 in Engeland en in 1584 (of 1587) in Frankrijk vertegenwoordigers aangesteld, die na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand in 1609 bevorderd werden tot ambassadeur. Naar het Duitse Rijk, waarmee in 1600 voor het eerst politiek contact gelegd werd, werd in 1602 de agent Dr. Pieter Cornelisz. Brederode afgevaardigd met de opdracht zich te vestigen te Frankfurt of Hanau 'wesende de bequaemste ende neest gelegene plaatsen omme de hoochste ende hoochgemelte chur ende fursten ende andere evangelische steden des rijcx te besouken.' (4) Ook na het tot stand komen van de Protestantse Unie hebben de omstandigheden Brederode nauwelijks een vaste standplaats gegund. Waar oorlogsomstandigheden of handelsbelangen dit wenselijk maakten werden commissarissen of agenten aangesteld, te Calais in 1590 en in Keulen in 1605. Alle diplomatieke vertegenwoordigers hadden tot taak de Staten Generaal van al het nieuws dat zij machtig konden worden op de hoogte te stellen, voorzover dat niet langs andere weg de Overheid reeds bereikte. Het grootste aandeel in de nieuwsvoorziening hadden aanvankelijk de agent te Keulen en de ambassadeur aan het Franse hof.

de bilderbeken

De uit Gent naar Keulen uitgeweken notaris en procureur Hendrik van Bilderbeek, die in zijn nieuwe woonplaats zijn oude beroep weer opgevat had, bood in 1592 de Staten Generaal zijn diensten als correspondent aan nadat hij hen reeds enige maanden uit eigen beweging wekelijkse nieuwsberichten had toegezonden. (5) Aan het verzoek, waarop in 1592 slechts gereageerd werd met de toekenning van betaling voor de nieuwsberichten, werd in 1595 voldaan, waarop in 1605 de aanstelling tot agent volgde. Na zijn overlijden in 1607 werd zijn taak overgenomen door zijn gelijknamige zoon, die tot zijn dood in het najaar van 1653 deze functie bekleed heeft. Te Keulen, waar het streven van de stedelijke en geestelijke overheid er voornamelijk op gericht was in geen enkel politiek of militair probleem betrokken te raken en de beoefening van het Calvinisme nooit officieel was toegestaan, was het niet gemakkelijk werken voor de agent van de Republiek der Zeven Provinciën. (6) De werkzaamheden op politiek, militair en handelsgebied namen in het van oudsher belangrijke centrum van handel en verkeer te land en te water steeds meer toe. Het agentschap te Keulen was een zeer zware job, die de beide Bilderbeken tot volle tevredenheid van hun opdrachtgevers vervuld hebben, maar waarvoor zij niet met de titel van resident zijn beloond. (7)

Verspreiding van de nieuwstijdingen van de Bilderbeken.

De weekoverzichten die de oude Bilderbeek in 1591 aan de Staten Generaal begon toe te zenden, waren door hemzelf uit het Italiaans vertaalde, door particuliere nieuwsbureaus te Rome en Venetië verzamelde berichten waaraan hij nieuws uit Keulen toevoegde. (8) Deze Italiaanse tijdingen circuleerden al voor de val van Antwerpen onder de kooplieden in die stad en sinds ongeveer 1590 onder die van Amsterdam. Zij waren dus gemeen nieuws. Ook het nieuws uit Keulen bestond alleen uit nieuws dat algemeen bekend was. In een afzonderlijk schrijven dat uitsluitend voor de centrale overheid bestemd was, ging de agent uitvoeriger en dieper op de hem bekend geworden situaties in. Zijn eigen berichtgeving heeft Bilderbeek onder moeilijke postale omstandigheden in het Duitse Rijk moeten opbouwen. Deze moeilijkheden betroffen niet zijn contacten met de Italiaanse nieuwsbureaus, die door hun algemene bekendheid van een betrekkelijk veilige overtocht verzekerd waren, en evenmin de nieuwstijdingen uit de Zuidelijke Nederlanden, die hem bezorgd werden door de boden van Antwerpen en Brussel van wier diensten hij in de jaren voor 1600 gebruik gemaakt moet hebben voor zijn correspondentie met Den Haag. Van 1602 tot 1613 werd dit contact tussen agent en overheid onderhouden door de postmeester van Dordrecht en daarna, met een kleine onderbreking in 1619, tot 1651 door de Amsterdamse koopmansbode op Keulen. (9) Met het oog op het risico dat de boden door Spaansgezinden konden worden 'gedevalueerd' ondertekende de oude Bilderbeek zijn meest vertrouwelijke brieven met de naam Blijvenvelt of in het geheel niet. (10) Van de onder toezicht van de keizer opererende, maar niet door hem gefinancierde Rijkspost der Taxis, die door de afscheiding van de Noordelijke Nederlanden sterk geleden had en door de tegenwerking der stedelijke boden en door het ontbreken van een directe verbinding met handelssteden als Augsburg, Regensburg en Leipzig nog verre van volledig was, kon door de anti-Spaanse Keulse agent geen gebruik gemaakt worden. (11) Eerst de postmeester-krantenuitgever Johann von den Birghden, die zich vooral inzette voor vrij transport van de nieuwstijdingen, heeft ondanks zijn wisselvallige carrière de basis gelegd voor een voor ieder, ongeacht politieke of religieuze opvattingen, veilige postverbinding. (12) Alle bij de voorbereidingen van de vrede van Munster betrokkenen hebben van de Rijkspostdienst gebruik gemaakt. Enige uitzondering hierop vormden de Staten-Generaal met een eigen kostbare estafettedienst via Lingen. (13) Hoe de Bilderbeken hun post regelden hebben zij nergens aan het papier toevertrouwd. Aanvankelijk hadden ze de keus tussen stadsboden, koopmansboden en eigen couriers. Dat de Staten-Generaal, die niet altijd op de hoogte van hun keus geweest kunnen zijn, hen toch met de doorzending van hun eigen post belasten, wijst op het grote vertrouwen dat in vader en zoon Bilderbeek gesteld werd. De rol die het vertrouwen in de wereld toen speelde en in de tweede helft der eeuw zou blijken vaak misplaatst te zijn, wilde ik hier niet onvermeld laten.

nieuws uit italie, frankrijk en amsterdam

De Italiaanse tijdingen brachten nieuws uit het gehele Middellandse-zeegebied en een groot deel van het continent. Contact met Noord Europa hadden ze niet. De tijdingen uit Rome bevatten voornamelijk informatie afkomstig uit Frankrijk, Portugal, Spanje, de Italiaanse staatjes en natuurlijk uit Rome zelf. De in Venetië verzamelde nieuwsberichten kwamen, behalve uit Noord Europa, uit vrijwel iedere richting. Zo bevatte het op 20 juli 1602 uit de pauselijke stad verzonden nieuwsblad berichten uit Spanje, Frankrijk, Savoye, Genua, Padua, Florence en Rome; de zes dagen later uit Venetië verzonden tijding nieuws uit Milaan, Wenen, Gratz, Frankrijk, Praag en Constantinopel. Van rechtstreeks uit Praag en Wenen ontvangen tijdingen breidde de eigen berichtgeving der agenten zich geleidelijk

uit. Teruglopen van de belangstelling voor het gebeuren in Rome, achteruitgang van de handelsstad Venetië en uitbreiding van de diplomatieke vertegenwoordigingen, met name de aanstelling van een consul te Venetië in 1614, verplaatsten en beperkten de Keulse berichtgeving. In 1615 werden de Italiaanse tijdingen niet meer in hun geheel afgeschreven, maar gedeeltelijk in eigen nieuws verwerkt. In 1618 werden ze zelfs niet meer genoemd. Dit was ook het geval in de krant van 27 oktober 1620, waarvan een copie te Groningen bewaard is gebleven, en in de onder de brieven van Hugo de Groot aangetroffen Bilderbeekse tijdingen. (14) De oorspronkelijk gemengde rapportages waren in slechts voor de overheid bestemde nieuwsbrieven overgegaan.

In Frankrijk, waar zich nog geen nationale eenheid gevormd had en dat veel minder economisch ontwikkeld was dan de Republiek, werd eerst door Richelieu een begin gemaakt met het aanleggen van wegen. Door de kooplieden uit de Republiek, die in de havensteden gevestigd waren, werd het contact met het moederland voornamelijk over zee onderhouden. De bodediensten der kooplieden waren beperkt tot Rouan en enkele andere steden waaronder Parijs. Het lukte niet de laatste postverbinding tot Italië door te trekken. De verplichte wekelijkse correspondentie van de ambassade met de Staten Generaal werd bezorgd door de stadsboden van Den Haag. Soms ook verleenden leden van de Franse ambassade in Den Haag en hun couriers hulp. Na de oorlogsverklaring van Frankrijk aan Spanje (1635), lag het postverkeer over land enige tijd geheel stil. Het probleem werd opgelost toen de Haagse notaris Jan Kip (of Kiphorst) in 1637 de verzending van de post op Parijs op zich nam en een jaar later ook die op de andere vertegenwoordigingen in Frankrijk. (15) De door de ambassadeur of zijn secretaris samengestelde weekoverzichten bevatten het nieuws waarop aan het Franse hof beslag gelegd kon worden. Deze berichten waren afkomstig uit Portugal, Spanje, Italië en Frankrijk zelf en plachten langer onder weg te zijn dan de 'Italiaanse tijdingen'. De weekoverzichten van de ambassade bleven tot tegen het einde der jaren dertig de enige continue periodieke nieuwsbron die ons land uit Frankrijk bereikte.

Centrale en stedelijke overheidsinstanties konden zich abonneren op door klerken van de Griffie, Raad van State, de Staten van Holland en de Kastelein van 't Hof van Holland gemaakte afschriften van de wekelijkse nieuwsrapporten uit Keulen en het Franse Hof. Aard en omvang van het door de verschillende instanties ontvangen nieuws, dat veel meer omvatte dan de weekoverzichten, werd alleen in de Generaliteitsrekenkamer nauwkeurig vastgelegd, waardoor het niet in alle gevallen duidelijk is hoe lang deze rapporten van belang geacht werden. (16) Behalve te Nijmegen en Arnhem, waar de rapporten van Bilderbeek zelf betrokken werden, werd dit abonnement door alle steden voor 1630 opgezegd. (17) De behoefte aan het nieuws uit Frankrijk was van langer duur.

Zoals eerder gezegd beschikten de kooplieden te Amsterdam ook over de 'Italiaanse tijdingen'. Op de koopmanscomptoiren konden ze worden overgenomen of aangekocht - hoe dat precies in zijn werk ging weet ik niet - waarna ze in veelvoud in Nederlandse of Franse vertaling werden afgeschreven en in circulatie gebracht. Ook op deze afschriften waren verschillende overheidsinstanties geabonneerd. Waar ik op het gebruik van overheidsarchieven aangewezen was, kon ik niet nagaan of en in hoeverre zich particulieren onder de afnemers bevonden, waarschijnlijk acht ik het wel. Deze bladen, waarop de plaats van afkomst der berichten niet met een afzonderlijk kopje werd aangegeven, kwamen naar inhoud met de kranten van Bilderbeek overeen, zij het dan dat men hier vaak een wat beknopter weergave der gebeurtenissen gaf. In Amsterdam werd het nieuws aangevuld met tijdingen uit Zeeland en Antwerpen. Er zijn geen exemplaren van later datum dan 1600 teruggevonden, waardoor eventuele uitbreiding van de Amsterdams berichtgeving niet kon worden waargenomen. De courantiërs

Voorpagina van een franse courant van Cools (Rijksarchief Utrecht)

VVt Venetien den 1. Junij, Anno 1618.

Den 25. Passato is geadviseert worden van het gcoot verlaet alhi. 2. / welck ontdeckt is / zynde vele der selver geusticeert daer onder eenighe Francosen / die sich met de Spaenschen ende eenighen deser Edellipden verbonden dese Stadt aen 50 plaetsen ende meer in hant te stellen / ende te plonderen / ghelijckmen dan aen seker plaetsen by de 50. potten met vierwerc heeft ghebonden / het welcke eenen hanner mede gesellen d'n deser Seign. ontdeckt heeft / den welcken sp 25. dursent ducaten hebben bereert: Als sulckx die andere hebben vernomen / zynder by 700. wech ghesloopen. Doch 20. daer van gebanghen / ende dese daghen 40. van Padua alhier ghebracht / oock noch dagelijckx van daer ende Verona / Vicenza / Bergamo / en andere plaetsen ghebrachelijck ghebracht werden: dese onser Marien alhier die daer toe gheholpen / zyn des nachts van wegen harer grooter vrienden verbronden worden / ende komen dagelijckx noch wonderlijcke saken aen den dach / sonderlijcken dat de Spaensche dese Stadt also innemē wilde.

De nieuwen Hertogh Piulij is met 12. schepen / ende van den 4. Heeren / op den Puzentoro / welcke 4. andere Galpen / die gestadich haer gheschut los gheschoten / ghecomvooert / ende eerlijcken inne gheschalt / groote vzeuchden-feste / tot inden nacht gehouden. Oock by de crooninge vele gheltes upt gheworpen.

VVt Prage, den 2. dito.

Die Staten zyn eensdeels van hier verdrucken / van weghen het Pincerterfeste op hare goederen / sullen haest weder comen / onderuiffchen Gouverneren die Heeren defensores alhier.

Defen morgen is den Jesuwpten / van 3. Heeren / 3. Ridders persoonen / ende 3. vander Ghemeente een decreet / van den Staten overgegeven / dat sp hun metten eersten upt Prage / ende andere Steden / bant gehele Coninckrijck Behemen begheben souden / is oock terstont een gaurde voor hun Collegie alhier bestelt worden. Die Staten laten oock te Peerde ende te voete vele volck aennemen / ende vermanen die ghemecorpozeerde Landen den ghemaecten arccoot / ende om assistentie aenhouden. Laten oock die Croone tot Karlsteen kerck bewaren.

Vele haest herren ende andere / die het met de Efficiers ghehouden / hebben eitelijke dupsent Floppien / oock d'opperste Bozgh-Grabe 100. dupsent Floppiente leenen / aen ghepresentert / om tot aenneminghe des volckx te ghebruycken. Die Catholijcke Staten hebben sich oock met de Evangelische verbonden / nu booztaen met een ander vzedelijck te leven / ende den Majesteits brief te helpen maintenirē. Daer op sp int ghehele Coninckrijck den 5. Man op gheboden / soo 150. dupsent Mannen beloopten. Begeeren oock van den Slesiren binnen 4. wecken 1000. Peerden / ende een regiment voort-volck te seynen.

Ondertusschen is Doctoor Pauzon ghebanghen / die soude oock alle acnaghen teghen die Staten gegeven hebben. Weigelijck heeft men den Secretaris Michna / drwelcke ooc dat werc teken die Staten ten hoochsten heeft gedyen / alle zyne goederen ende schult-brieven ingetrocken / de welcke op 130. dupsent Floppien bedragen / maer hy selve ist ontcomen / met Pater Collozzer Jesuwit. Oock heeft men onder zyne saken 100. winter bladeren ghebonden / die alle met des kersers secrete versiegelt waren. De Heere Alabata / die genade heeft becomen / heeft be-

kent / dat hy hier toe sp ghepersubdert / begheert geen offitie meer / met vermelden dat alles vanden Jesuwpten come. De Heere Simpfansij die teghenwoordich tot Weenen is / heeft aende Staten oock gheschreven / ende genade acnsoeken laten.

De Cheurborst van Saren / heeft eenen post acn dese Heeren Defensozen ghesonden / derwelcke 2. Wplen van hier is afgheworpen / ende die brieven ghescheurt worden.

VVt Ceulen, den 11. Dito.

Wp hebben van Pzesburgh / dat alsoo die tpinghe aldaer van het Tumult van Prage aenquam / dat alles in stille was / ende die Hongersche krooninge tot op Bartholomei is upt ghesetel worden.

De Weenen heeft men / dat den Prager proce / aldaer velen seltsaem is booz komen / willen niet dat men daer van spreken soude / soo is den Secretaris Michna / van Prage ontkloopen zyn / de / aldaer oock aencomen. Ondertusschen wert daer oock stercke preparatie vande Heeren Defensozen booz ghemomen / die van Saren Julius soude bestellinge op een regiment voetvolck ende 2000. Peerden hebben / ende wert die Trommel aldaer omgheslagen.

De Dupislaant wert geadviseert / dat den Gesunieerden Bozsten-dach tot Haplbzon / als oock den Graven-dach tot Frijdbzugh / wel vergaen zyn / ende wat tot vrede ende eenichrept dient / tracteert hetben.

Wp verstaen oock dat in Dupislandt ober al Erichvolck soude aenghenomen werden / gheslijck van alreede eenighe Betwelhetberg alhier gheweert zyn / die welcke volck aennemen wilde / maer niet toeghelaten / daerom sp oock van hier wijcken moesten / derwyle de gheestelike Cheurborst ende Bisschoppen oock volck aennemen wilden.

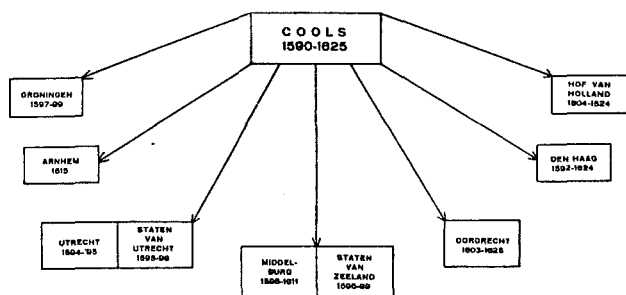
VVt Graven-haghe den 13. Dito.

Booz wepnich daghen arriveerde alhier een Ghesanten van den Groot-Bozst van Moscovien / met een tamelijcke groote zupte. Zynde des anderen daechs van de Ghedeputeerde der Generalitept / ende vande Heere Prince / niffens zynen Heere Bozder ende andere Heeren beseght ende willcom gheheeten. Zyn voorleden Saterdach met eenighe Carotsen inde Gheneralitypt ter audientie ghebracht worden. Wat hare aenbzenge is / salmen isprer tijt vernemen.

Voortleden Saterdach smorgens is zyn G. Grabe Wilhelm Lodewijck upt Dyzislaant oock hier gearriveert. Ende zyn nu de Ghedeputeerde van de Provincien hier teghenwoordich / comen dagelijckx te samen / hebben een beginsel van hare Generale vergaderinghe ghemaecht / ende tracteren van hare saken.

Tot Delft heeft de Ghemeente haren Magistrat oock doen aenleggen / datse verstaen dat sp lipden hun tot de andere Steden / Doxt / Amsterham / Euckumfen / etc. souden voegen / en mede de pointen by de selve ende de Gheneralitypt booz goet gebonden / als het houden vande Synode National / asdanchinge der Waergelders / ende so booztaen appzobren. Daer op sp haer teract noch eenighe deghen ghenomen hebben. Doch souden hun dese wreke / als de ombzaginghe by de Gheneralitypt geschieden sal / oock sinelijck verclaren. Ende soo boozts by de andere Steden oock gheschieden / om te weten / wat te repubelijck te doen bedacht zyn.

van de 'Nouvelles van de (principalen) comptoiren van Amsterdam' waren uit de Zuidelijke Nederlanden uitgeweken notarissen. Gezien het grote aantal beoefenaren van dit vak na hun aankomst en de omstreeks 1600 nog niet overgrote bereidheid de uitgewekenen als gelijkwaardigen op te nemen, is het begrijpelijk dat deze bron van inkomsten niet onwelkom was. De meest bekende onder hen waren waarschijnlijk de in

Verspreiding van Cools' tijdingen.

Den Haag woonachtige notaris Cornelis Cools en zijn dochter Nelleken (Petronella) die velerlei officiële lichamen en stedelijke regeringen van 1590 tot 1625 van nieuws voorzagen. (18) De klandizie van de notaris-rederijker David Mostard, die van 1594 tot zijn dood in 1615 te Amsterdam verbleef, zal stellig meer omvat hebben dan het in de jaren 1604 tot 1615 in de Haarlemse tresoriersboeken vermelde abonnement. Vakgenoot Loys Elle leverde van 1600 tot zijn dood in 1624 deze nieuwsberichten aan Gouda en 'verscheidene andere collegien en magistraten in Hollandt en daarbuyten'. Zijn zoon, die het nieuwsbedrijf voortzette, werd in mei 1627 door de Goudse overheid 'afgedankt van courantschrijven'. (19)

Ook aan de circulatie van de afschriften van de Italiaanse tijdingen door particulieren kwam dus voor 1630 een eind. De enige uitzondering hierop, die ik ken, was het weekblad van notaris Jacob Westfrisius en zijn zoon en vakgenoot Henricus, maar hierover later.

de gedrukte weekbladen

De verzameling zeventiende-eeuwse gedrukte kranten, waaronder 1300 uit Noord-Nederland, voornamelijk uit Amsterdam, die de pershistoricus Folke Dahl in 1938 in de Koninklijke Bibliotheek te Stockholm ontdekte, stelt ons in staat een duidelijker beeld van de ontwikkeling van de nieuwe wijze van publikatie van het 'gemene of publieke' nieuws te vormen, dan de met bovenmenselijk geduld behepte W.P. Sautijn Kluit gegund was. (20) Al zouden wij dan ook graag over meer materiaal uit de aanvangsjaren willen beschikken, we kennen thans van de te Amsterdam uitgegeven *Courante uyt Italien, Duytslandt, etc.* vijf exemplaren uit 1618 en drie uit 1619, van het ongetiteld blad van de Amsterdamse drukker Broer Jansz. zes exemplaren uit 1619 en van het weekblad van de Delftse drukker Jan Andriesz. Cloetingh, dat in 1623 getiteld was *Courante uyt Italien, Duytslandt ende Nederlandt* één exemplaar uit 1620. (21) Het oudst bekende exemplaar van de door de drukker-uitgever te Arnhem gevestigde Jan Jansen is van 17 mei 1621. De krant werd reeds uitgegeven in 1619. (22)

De *Courante uyt Italien, Duytslandt, etc.* werd op 15 mei 1619 voor het eerst ondertekend door de drukker Joris Jacobsz. Veselaer (Veseler) en op 17 oktober 1620 door de uitgever Caspar van Hilten. Daar de ons bekende exemplaren geen verschillen in druk vertonen en Van Hilten in 1620 in het St. Lucasgilde onder de benaming courantier werd opgenomen, lijkt het minstens waarschijnlijk dat de *Courante* door Van Hilten en Veselaer gezamenlijk werd opgezet. Gezien het

ontbreken van enige aanwijzing waaruit het bestaan van Veselaers drukkerij voor 1618 blijkt, ben ik geneigd aan te nemen dat te Amsterdam voor het eerst een gedrukte krant in het jaar 1618 werd uitgegeven. (23)

Broer Jansz., die eerst in 1629 zijn blad de titel *Tijdinghen uyt verscheyden quartieren* gaf, ondertekende zijn blad steeds met zijn naam en adres. Volkomen terecht kende hij zich de titel OutCourantier in 't Leger van zijne Princelijke Excellentie toe. (24)

Of Van Hilten, die in twee van de uit 1620 bewaard gebleven kranten Courantier in 't Legher van den Prince van Oaignen genoemd werd, recht op deze benaming had, betwijfel ik zeer. De directe betrokkenheid bij het publiceren van remonstrante pamfletten van Broer Jansz. en de indirecte van Van Hilten, die zijn krant door de remonstrant Veselaer liet drukken, maakten de getuigenis van een aangepaste politieke gezindheid bijzonder wenselijk. (25) Om een door de Prins verleende functie, zoals wel gedacht is, ging het zeker niet. De *Courante* en de *Tijdinghen* namen na de overwinning van de Gomaristen op de Synode van Dordrecht geen berichten over het wel en wee van de remonstranten meer op en gaven in geen enkel opzicht aanstoot. Caspars zoon Jan van Hilten heeft de publikatie van de *Courante* tot zijn dood in 1655 zonder onderbrekingen voortgezet. De *Tijdinghen uyt verscheyden quartieren* werd na het overlijden van Broer Jansz. in 1652 op naam van zijn weduwe gepubliceerd.

De Delftse en Arnhemse kranten, waarvan slechts weinig exemplaren bewaard zijn gebleven, waren stellig minder populair dan de te Amsterdam, het hart van handel en verkeer, verschenen bladen. Jan Jansz., bekend om de veelzijdigheid van zijn uitgeversbedrijf, moet verwacht hebben de communicatie tot Noordoost Nederland te kunnen uitstrekken. (26) De geschreven krant van notaris Jacob Westfrisius, die in 1652 door zijn zoon Hendricus werd overgenomen, levert het bewijs dat hem dit niet gelukt is. Jacob voorzag de gouverneur van het Overijsselse Hasselt van 1620 tot minstens 1624 van zijn geschreven weekblad, dat ook na 1620 nog voornamelijk uit Den Haag verkregen nieuws bevatte. (27) Van 1630 tot 1666 verstrekten vader en zoon hun geschreven berichten aan het Landschap Drenthe, dat evenals Groningen voordien het nieuws middels zijn gedeputeerden ontvangen had. In 1661 werden voor het eerst gedrukte kranten door de Groningse bode in het Landschap bezorgd. (28) Calvinistische gezindheid en trage ontwikkeling van de bodediensten zie ik als oorzaak van deze ontwikkeling.

De kranten in de Republiek werden gedrukt op in twee kolommen verdeelde kleinfolie bladen, die vanaf 1620 aan twee zijden gevuld werden. Hun berichten werden, zoals door twee van de bladen ook in de titel werd aangegeven, langs dezelfde route verzameld als die van hun collegae in handschrift. Door een streep dwars over de kolom gescheiden van de over land binnen gekomen tijdingen, volgde het te Amsterdam en Den Haag verkregen nieuws. Eerst toen het verkeer naar het Zuiden en Westen frequenter en met grotere regelmaat plaats vond, legden de courantiers eigen contacten. Onder afzonderlijke kopjes werden nu ook berichten uit Frankrijk, Engeland en het Oostzeegebied opgenomen boven de streep, die tenslotte verdween. De verdeling met grote koppen naar land van herkomst werd eerst na 1660 aangebracht.

Over hun correspondenten waren de gedrukte kranten nog minder mededeelzaam dan hun geschreven voorgangers. Was de oude Bilderbeek nog afhankelijk van de medewerking van vrienden, familieleden, boden, kooplieden en toevallige contacten, in de loop der jaren kon steeds meer van beroepscorrespondenten gebruik gemaakt worden. De beroepsjournalisten waren vogels van diverse pluimage en werkten zowel voor de overheid als particulieren. Kranhold heeft dit voor Danzig overtuigend aangetoond. (29) Een bekend voorbeeld in eigen land was de boekhandelaar-rederijker-dichter Jan Jansz. Starter die zijn diensten aan Broer Jansz. en de Staten-Generaal

raal aanbod toen hij als correspondent meetrok met het leger van Graaf Mansfelt in 1625. (30)

Er bestond geen fundamenteel verschil tussen de inhoud van geschreven en gedrukte kranten. De hoofdschotel werd gevormd door militaire en politieke tijdingen. Verder werd informatie gegeven over het weer, de graanoogst, kapingen en de aankomst en lading der schepen. De instructie van 31 januari 1613, waardoor het bekendmaken van prijzen slechts aan bepaalde door het stadsbestuur aangewezen makelaars werd toegestaan, verhinderde het opnemen van prijzen. Het adverteren, vooral van boeken - sinds 1621 - en later ook van marktdata en bekendmakingen van de regering was in die tijd een specifiek Nederlands gebruik. (31)

De door het drukken mogelijk geworden hoge opslag had een enorme prijsverlaging van het wekelijkse nieuws ten gevolge. De daling van de prijs van f 6,00 in 1621 tot f 3,00 in 1627 voor een jaarabonnement weerspiegelt het succes van de nieuwe produktiewijze. (32) Voor 1630 waren overheidsinstanties en stedelijke besturen erop geabonneerd. (33) In de eigen taal en in het frans werden de gedrukte kranten de eerste helft van de eeuw naar Zweden verzonden. Voor Franse en Engelse lezers werden ze in de taal dier landen overgebracht. Deze vertaalde edities moesten na enige tijd worden gestaakt, maar werden in de loop der jaren dertig hervat. (34)

Het uitgeven van nieuwe kranten die levensvatbaarheid hadden, kon eerst tegen 1640 worden waargenomen. De oudste waren zover bekend de kranten van Joost Broersz., een zoon van Broer Jansz., en van Francois van Lieshout, in 1639 een der overlieden van het St. Lucasgilde. (35) In 1644 gaf het grote aantal door de collegien gelezen couranten het stedelijk bestuur aanleiding 'ordre te stellen soo op het drukken als op het distribueren'. Op de uitgave van de meer dan f 6000 voor 'couranten, nieuwe tijdinghen en andersints' werd bezuinigd door de regulatie van de aan ieder collegie te leveren couranten en het afschaffen van alle blauwboekjes. In 1656 waren er nog vier courantiërs, die 'om de veertien dagen, dat is twee teffens, alle weken de couranten met order drukten'. (36) Na het overlijden van Van Hilten, die geen mannelijke nakomelingen had, 'authoriseerden en commiteerden Burgemeesteren en Regierders Otto Barentsz. Smient', in plaats van Jan van Hilten, 'de *Saturdagse Courante* om de veertien dagen mitsgaders de *Fransche Courante* wekelijks des maandags te mogen drukken'. (37) Broer Jansz.' schoonzoon Jan Jacobsz. Bouman nam de drukkerij en de krant van de weduwe over. Zij behield echter het recht van uitgifte van de *Tijdinghen*. Toen Bouman in 1670 overleed, verklaarde de oude dame bij notariële akte de krant uit te zullen geven zolang de stedelijke regering haar deze 'beneficie' liet. (38) Wat had de verandering in het beleid veroorzaakt ten aanzien van de courantiërs, die jarenlang in volle vrijheid hadden kunnen publiceren? Was het een reactie op het uiting geven van hun mening van remonstranten en katholieken in 'seditieuse' pamfletten of een selectie ten gunste van de grote boekdrukkers of op beide? Dit is nog niet nauwkeurig onderzocht. Zeker is dat de gewiekste Haarlemse zakenman Abraham Casteleijn er een geweldige voorsprong op de Amsterdammers door kreeg.

noten

1. Theo Luykx, *Evolutie van de communicatie media* (Brussel, 1978).
2. K. Baschwitz, *De krant door alle tijden* (Amsterdam, 1938).
3. *Repertorium der nederlandse vertegenwoordigers residerende in het buitenland, 1584-1810*, samengesteld door O. Schutte ('s Gravenhage, 1976).
4. Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage (ARA), Staten-Generaal, Liassen Hoogduytschlandt 1577-1796; 1602 (6016).
5. A. Stolp, *De eerste couranten in Holland. Bijdragen tot de geschiedenis der geschreven nieuwstijdingen* (Haarlem, 1938).
6. L. Ennen, *Geschichte der Stadt Köln* (Keulen, Neusz, z.j.).
7. Op de correspondentie van de Bilderbeken met andere gelijkgezinde regeringen kon ik hier niet op ingaan.
8. Copieën van Bilderbeekse tijdingen bevinden zich in: ARA, Staten-Generaal, Nouvelles van Bilderbeek 1598-1601 (12569-27); RA Middelburg, Nouvelvenverzameling (3/39-3142); GA Groningen, Syndicuspapieren 1598-1599; GA Leiden, Secretariaat, Register van loopende nieuwe tijdinge augustus 1598-augustus 1600, augustus 1600-december 1602 (973); RA Staten, 1598, 1599 en 1605; RA Arnhem, Hof van Gelre, Nouvelvenverzameling.
9. ARA, Staten-Generaal, Ordonantieboeken 1592-1655 (12504-12508).
10. ARA, Staten van Holland na 1572, Collectie van Oldenbarnevelt: Brieven van Bilderbeek 1593, 1606 en 1607 (originelen).
11. Martin Dallmeyer, *Turm und Taxis Studien nr.9, Quellen zur Geschichte des Europäischen Postwesens 1501-1806* (Kallmünz, 1977).
12. H. Herzog, "Postmeister Johann von den Birghden. Ein Lebensbild aus der Zeit des Dreissigjährigen Krieges" in *Archiv für Post und Telegraphie* 1918, 9-22.
13. ARA, Staten-Generaal, Actenboeken 1646-1649, Ordre op't legghen van de posten naar Münster, 6 januari 1646 (12308).
14. GA Groningen, Ingezonden missive 1620 (335 rood); *Briefwisseling van Hugo Grotius*, B.L. Meulenbroek en P. Witkam ed. Rijksgeschiedkundige Publicatiën 179, deel XI ('s Gravenhage, 1981) bijlagen 13-15, 17-24, 26 en 32.
15. Zie noot 9.
16. Volgens uit resoluties en rekeningen bijeengebrachte gegevens.
17. GA Nijmegen, Tresoriersrekeningen 1599-1653; RA Arnhem, Index memorie en resolutieboek Hof, in voce nouvelles.
18. Stolp, *De eerste couranten*, hst. V. Aan het overzicht der bewaarde exemplaren kunnen nu worden toegevoegd RA Utrecht, Staten 287, 2 exemplaren.
19. GA Gouda, Ordonantieboeken van de tresoriers 1600-1627; Kamerboek 1627, 12 mei.
20. Maarten Schneider en Joan Hemels, *De nederlandse krant 1618-1625*. De bibliografie bevat een volledig overzicht van de publikaties van W.P. Sautijn Kluit.
21. Folke Dahl, *Dutch corantos 1618-1650. A bibliography, illustrated with 334 facsimile reproductions of corantos printed 1618-1625 and an introductory essay on the 17th century press news* (Goteburg, Malmö). A. Stolp doet mededeling over de vondst van het blad van Cloetingh, augustus 1620 in *De Journalist/Delfia Batavorum*, oktober, 1982.
22. RA Arnhem, Index memorie en resolutieboek Hof 1587-1650, 22 april 1619.
23. Dahl dacht er aanvankelijk anders over. Hoe hij er toe kwam van mening te veranderen legde hij niet vast.
24. W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek* (9 dln.), pamflet nr. 1276 (over de belegering van Sluis); M.M. Kleerkoper en W.P. van Stockum jr., *De boekhandel van Amsterdam voornamelijk in de 17de eeuw*, 1307-1309.
25. Kleerkoper en Van Stockum jr., *De boekhandel van Amsterdam*, 869. Betraapt op het drukken van pamfletten van de verbannen Arminianen Uytenbogart en Slatius zat Veselaer enige tijd gevangen.
26. Onder de streep gaf Jan Jansz. berichten uit Groningen (18 juli 1623), Doesburg, Zutphen en

- Emmerich (15 augustus 1623).
27. Stadhuis Hasselt, in het Gouverneursarchief bevinden zich tussen de door A. Haga beschreven oude Couranten in het archief van Hasselt ook geschreven weekbladen (*Het Boek*, dl. 25, 308-310). Een aantekening in de marge van een blad uit 1624 bevestigt de betaling over 1623 met de handtekening van Westfrisius.
 28. H.J. Prakke, "Geschreven en gedrukte couranten in het 17de eeuwse Drenthe" in: *De nieuwe drentse Volksalmanak*, 1956, 1-7.
 29. Karl Heinz Kranhold, *Frühgeschichte der Danziger Presse* Studien zur Publizistik, Bremer Reihe, Deutsche Presseforschung, Band 19 (Münster, 1967)
 30. ARA, Staten-Generaal, Resolutie 8 april 1625; Kleerkoper en Van Stockum jr., *De boekhandel van Amsterdam*, 1492; M.M. Kleerkoper, "Starters laatste levensjaren" in: *Taal en letteren*, 1903, 59.
 31. Folke Dahl, "Amsterdam- earliest newspaper centre of Western Europe" in: *Het Boek*, dl. 25, 161-199, behandelt dit uitvoeriger.
 32. GA Leiden, Secretarie, Ordonantieboeken 1621-1627.
 33. Afgeleid uit resoluties, ordonanties van betalingen en tresoriersrekeningen.
 34. Folke Dahl, "Amsterdam - The cradle of English newspapers" in: *The Library* (1949); idem, *A bibliography of English Corantos and periodical news-books 1620-1642* (Stockholm, 1953); Folke Dahl, Fanny Petibon en Marguerite Boulet, *Les débuts de la presse française* (Göteborg, 1951); Gilles Feyel, *La Gazette à travers ses réimpressions en province 1631-1752* (diss. Parijs, 1981).
 35. GA Leiden, Secretarie, Ordonatieboek 1640.
 36. GA Amsterdam, Vroedschapsresoluties 27 januari 1644, 11 december 1645 en 16 mei 1656.
 37. Kleerkoper en Van Stockum jr., *De boekhandel van Amsterdam*, 727.
 38. Kleerkoper en Van Stockum jr., *De boekhandel van Amsterdam*, 325.